

FIRAT VE DICLE SULARININ PAYLAŞILMA SORUNU

*The Problem Concerning the Use of Euphrates and
the Tigris Waters*

Kâmil GÜNEL*

ÖZET

Türkiye enerji elde etmek ve tarımsal alanların sulanmasını sağlamak için Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde baraj inşa etmeye başlayınca Suriye ve Irak'ın itirazlarıyla karşılaştı. Özellikle GAP Projesi'nin uygulamaya konulmasıyla bu ülkeler Türkiye'nin girişimlerini ciddi bir sorun haline getirdiler ve GAP'ı önlemek amacıyla hem BM örgütüne, hem Arap Birliği'ne başvurdular.

Suriye ve Irak, saniyede 500-600 m³ su almalarına rağmen Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde tam bir egemenlik kurduğunu, buna hakkı bulunmadığını öne sürerek üç ülkenin biraraya gelip suların âdilâne şekilde paylaşımını tesbit etmekten sonra bir anlaşma metninin imza edilmesini istediler. Türkiye, Fırat ve Dicle üzerinde Suriye ve Irak'ın da hakları olduğunu belirtmekle birlikte, suların akılcı biçimde kullanılmasını ve savurganlıktan kaçınılmasını daha önemli bulduğunu, aynı zamanda GAP Projesi tam olarak gerçekleştirilmeden ve ileride sulama alanlarında ne kadar suya ihtiyaç duyulacağı iyice belli olmadan Suriye ve Irak'la bu konuda şimdiden bağlayıcı bir anlaşmaya imza koyamayacağını bu ülkelere bildirdi.

ABSTRACT

When Turkey started building dams on the Euphrates and The Tigris in order to meet her power need and to have some facilities for irrigation, Syria and Iraq objected to all these establishments. They claim that since these rivers originated in Turkey she shouldn't have any privilege for full sovereignty and control on them. As the Euphrates and the Tigris flow across Syria and Iraq, they ought to be common rivers, so Turkey can not built any dams or anything related to irrigation which will be at the expence of Syria and Irak.

Besides, these countries complain that since the waters are being used for irrigation in Turkey, become polluted and diminished of their volume.

In this connection, Syria and Iraq want the waters of those rivers to be shared equitably and they want an agreement to be signed by three countries.

*Emekli Coğrafya Öğretmeni.

The claim concerning Turkey's attitude about Euphrates and Tigris are not of vital importance to both Syria and Iraq.

Firstly, Turkey releases 500-600 m³ waters per second to these countries,

Socondly, Turkey is against the waist over the use the waters of those rivers, so she wants Syria and Iraq to be very attentive on this matter.

Thirdly, it is not known yet how much water will Turkey's own need be in the future when the irrigation project is completed, so she doesn't find it acceptable to sign an agreement with Syria and Iraq unless GAP project is carried out.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde baraj ve sulama tesisleri yapmaya başlaması, Suriye ve Irak'ta, bu akarsuların ileride yeterince su alamayacakları endişesi hayli haratsızlık yaratmış, hatta bu ülkeler Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği gibi örgütlere başvurarak Türkiye'nin bu girişimlerinin önlenmesini istemişlerdir.

Bu konu ülkemizle Suriye ve Irak arasındaki ilişkileri giderek olumsuz şekilde etkilemiş; özellikle Suriye'nin bir yandan Hatay üzerindeki iddiası, öte yandan PKK terör örgütüne verdiği desteği su sorunuyla birlikte yürütmesi ilişkileri iyice gergin hale getirmiştir.

Bilindiği gibi son yıllarda hızlı nüfus artışı ve kentleşme, gelişen tarım ve endüstri, suya olan ihtiyacı çok arttırmış, özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerdeki ülkelerde bu ihtiyaç yaşamsal bir sorun haline gelmiştir.

Genellikle ılıman kuşakta yer alan Türkiye'nin gerek konumu, gerek coğrafi yapısı ve yağış getiren gezici depresyonlar üzerinde bulunması, güneyindeki subtropik çöl kuşağı ülkelerine göre daha fazla yağış almasına imkân vermektedir. Batıdan doğuya gidildikçe yükseltisi artan Anadolu yaylası ve bu yayla üzerinde yer alan dağ sıraları, yağış miktarını artıran önemli etkenler oluşturmuş, dolayısıyla yüksek Doğu Anadolu yaylası hem su kaynakları, hem de yağmur ve kar sularıyla beslenen oldukça zengin bir su şebekesine sahip bir bölge durumuna gelmiştir. Ne var ki, bu yüksek yayladan kaynaklanan akarsuların hemen hepsi sınırlarımızı aşmış başka ülkelerin topraklarında denize dökülmektedir. Örneğin, bölgenin kuzey-doğusundaki büyük bir alan, sularını Kura ve Aras nehirleriyle Hazar denizi'ne göndermekte; Van Gölü kapalı havzası dışındaki alanların sularını ise, ilk çağlardan beri Mezopotamya'da kurulan uygarlıklara hayat veren Fırat ve Dicle nehirleri toplayarak Basra Körfezi'ne taşımaktadır.

Fırat nehri, Erzurum'un kuzeyindeki Dumlutepe'den çıkan karasu ile Van Gölü kuzeyindeki Aladağ'dan ve çevresinden kaynaklanan Murat nehrinin Keban baraj gölünde birleşmesiyle meydana gelmektedir. 1263 km.'si Türkiye sınırları içinde olan Fırat nehri 2780 km. uzunluğundadır.

Dicle nehri, Hazar Dağı'nın doğu yamaçlarından inen bir akarsu ile Hazar Gölü'nün sularını boşaltan bir ayaktan oluşmakta ve 523 km.'si sınırlarımız içinde olmak üzere 1900 km.'yi bulmaktadır.

Fırat'ın ortalama debisi 909 m³, Dicle'nin 629 m³'dür Debi, her iki nehirde yaz aylarında azalmakta, kış aylarında çoğalmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Enerji elde etme ve sulama ile ilgili çalışmalar Fırat havzasında 1960'lı yılların başında, Dicle havzasında ise 1971'de başlamıştır. Halen Keban ve Karakaya barajları dışında GAP, yedisi Fırat havzasında, altısı Dicle havzasında olmak üzere 13 projeden oluşmaktadır.

Fırat Havzası:

1- Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali

Bu, GAP Projesi'nin en önemli tesisini ve Türkiye'nin en büyük barajını oluşturmaktadır.

1991 yılından itibaren su tutulmaya başlayan barajdaki jeneratör, yılda 8.9 milyar Kwsaat elektrik üretmektedir. Su ulaştırma kanalları tamamlandığında 880.000 hektarlık bir alanın sulanması mümkün olacaktır.

2- Şanlıurfa Tünelleri (toplam uzunluk 57.8 km.)

3- Şanlıurfa Elektrik Santrali

4- Şanlıurfa Harran Sulaması

5- Mardin-Ceylanpınar Sulaması

6- Siverek-Hilvan Sulaması

7- Bozova Sulaması.

Proje bitirilip uygulamaya konduğunda Fırat'ın suları, önce Keban, Karakaya ve Atatürk Barajı santrallerini çalıştıracak ve buradan Şanlıurfa tünelleriyle hidroelektrik santraline de enerji sağladıktan sonra sulama alanlarına akıtılacaktır.

Dicle Havzası:

1- Kralkızı Dicle Projesi - Baraj ve Hidroelektrik Santrali

2- Batman Projesi - Baraj ve Hidroelektrik Santrali

3- Batman - Silvan Enerji ve Sulama Projesi

4- Garzan Enerji ve Sulama Projesi

5- Ilisu Enerji ve Sulama Projesi

6- Cizre Enerji ve Sulama Projesi

Halen GAP Projesi enerji bakımından % 70, sulama bakımından ise % 10 oranında gerçekleştirilmiş durumdadır.

Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle ile ilgili talepleri ve bu konuda Türkiye'ye karşı tavır almalarının başlıca nedeni, zamanla sulama sistemleri devreye girdikçe Suriye ve Irak'a giden suların hem azalması, hem de kirlenmesidir. İlk zamanlarda Fırat ve Dicle üzerinde kurulan barajlar daha çok enerji üretilmesi öngörüldüğünden ve sular küçük çaptaki sulama işlerinde kullanıldığından bu durum, Suriye ve Irak'a giden suların miktarını pek etkilememiştir. Ancak, yu-

karıda açıklandığı üzere, büyük ölçüde sulamayı da içeren GAP Projesi yavaş yavaş gerçekleştikçe sınır aşan Fırat ve Dicle'nin sularında eskiye oranla bir azalma ve kirlenme olmaya başladı. Ama, yine de Türkiye güney komşularını susuz bırakmamak için saniyede 500-600 m³ suyun akmasına olanak tanıdı. Ne var ki, bu durumdan tatmin olmayan ve Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde tam bir egemenlik iddiasıyla hareket ettiğini belirten Suriye ve Irak, üç ülkenin bir araya gelip Fırat ve Dicle sularının aralarında hakkaniyet esasına göre bölüşürülmesini ve de bunun imzalanacak bir anlaşma ile güvence altına alınmasını istemektedirler.

Suriye ve Irak'ın bu iddia ve taleplerine karşılık olarak Türkiye, şu argümanları öne sürmektedir:

Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu akarsular üzerinde hakları bulunduğunu kabul etmektedir. Ancak, suların paylaşılmasından çok, akılcı bir şekilde kullanılmasının daha önemli olduğuna inanmaktadır. Örneğin, sulama teknolojisinin eskiliğinden dolayı suyun bir kısmı ziyan oluyor ya da gereksiz bir lükste kullanılıyorsa Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu tür ihtiyaçları için kendi ihtiyaç ve kullanımı kısıntıya neden olabilecek su paylaşımını uygun bulmamaktadır.

Ayrıca, Türkiye'nin ileride ne kadar suya ihtiyacı olacağı henüz bilinmemektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi tamamiyle hayata geçirilip sulama ile ilgili tesisler kullanılmaya başlandığında gerçek su ihtiyacı o zaman belli olacaktır. Bu bakımdan Türkiye, ileride kendi ihtiyacını karşılamada sıkıntı yaratabilecek bir su paylaşımını şimdiden bir anlaşmaya bağlayamaz.

Fırat ve Dicle sularının hakkaniyete uygun ve akılcı biçimde kullanılması yolunda Türkiye'nin üzerinde durduğu öneriy Suriye ve Irak tepki göstermiş, ne kadar suya ihtiyaçlarının olduğuna ve paylarına düşen suyu nasıl kullanacaklarına kendilerinin karar verebileceklerini, bu konuda Türkiye'nin söz sahibi olamayacağını bildirmişlerdir. Oysa, Türkiye'nin suların kullanılmasında yerine getirilmesini istediği hususlar çok önemliydi. Çünkü, ABD Villanova Üniversitesi'nden Prof. Dr. Joseph Dellapenna'nın yaptığı bilimsel araştırmalara göre¹, Fırat sularının % 78'inin Türkiye'deki kaynaklardan sağlandığı, Suriye'nin Fırat'a katkısının ancak % 20 olduğu; Dicle'nin ise, % 43 oranında Türkiye'den, % 42 oranında Irak'tan ve % 9 oranında da İran'dan beslendiği; dünyada suyu en verimsiz şekilde Irak'ın kullandığı, bu ülkede % 70 oranında bir buharlaşma olduğu tespit edilmiştir.

Burada belirtmek gerekir ki, 1997 yılına kadar devletler hukukunda sınır aşan nehirlerin sularından ilgili ülkelerin ulaşım dışında nasıl yararlanacaklarına ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktaydı. Avrupa'da ağır sanayi gelişmeye başlayınca, 18. yüzyıl sonlarından itibaren nehir ulaşımı önem kazanmıştı. Öte yandan, Afrika'da yolların henüz gelişmemiş olduğu zamanlarda kıt'anın iç kısımlarına ulaşmak için sadece nehirlerden yararlanılması, sömürgeci devletleri bu konuda bazan anlaşmazlıklarla karşılaştırıyordu. Bu bakımdan, ulaşım elverişli nehirlerle ilgili ilk hukukî rejim, 9 Haziran 1815 tarihli Viyana Senedi'yle karara bağlandı ve alınan kararlar Avrupa ve Afrika nehirlerine uygulandı. Ayrıca, 1856 Paris Andlaşması'yla Tuna nehri uluslararası ulaşım açılmış ve ulaşımın denetimi için "Tuna Komisyonu" kurulmuştu. Daha sonra 20 Nisan 1921 tarihli Barcelona Sözleşmesi ulaşım elverişli uluslararası nehirlerde eşitlik ve ulaşım öz-

¹ SABAH Gazetesi; 15 Mayıs 1998, s. 7.

gürlüğü ilkelerini getirmiş oldu. Fakat, son yıllarda nehir sularının tarım ve enerji üretimi gibi alanlarda kullanılması nedeniyle suların paylaşılması işi devletler arasında ciddi bir hukukî sorun yaratmaya başladı. Özellikle, nehirlerin çıkış ve beslenme alanlarına sahip ülkelerle (Yukarı kıyıdaş ülkeler-YKÜ) bu nehirlerin sınır aşkıktan sonra geçtiği diğer ülkeler (Aşağı Kıyıdaş Ülkeler-AKÜ) arasında nehirlerin sularından yararlanma konusu ciddi anlaşmazlıkların doğmasına neden oldu. Ne var ki, 1997 yılına gelinceye kadar bu anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olacak Birleşmiş Milletler ve Lahey Adalet Divanı tarafından kabul edilmiş hukukî bakımdan bağlayıcı bir belge mevcut değildi. Bu konuda, AKÜ tarafından BM'e yapılan şikâyet ve başvurular üzerine 1972 yılından beri sürdürülen çalışmalar Mayıs 1997'de sonuçlandırılmış ve BM Genel Kurulu tarafından "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı" diye bir sözleşme hazırlanmış oldu. Bu sözleşmeye göre, YKÜ yani akarsu kaynaklarına sahip olanlar suları ne şekilde kullanacaklarını AKÜ'ye önceden bildirecek ve inşa edecekleri baraj ve tesisler için onların iznini alacaklardır. Diğer bir ifadeyle, bir ülkede doğup başka bir ülkenin ya da ülkelerin topraklarından geçen nehirlerde su kullanımını mutlak egemenlik saymak, yani bir ülkeden kaynaklanan suların o ülkeye ait olacağı argümanı, ilgili ülkelere zarar verebileceği için, geçerli sayılamamaktadır. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi için 2000 yılına kadar 35 ülkenin onay vermesi gerekmektedir.

Sözleşme, anlaşılacağı üzere YKÜ'nün kendi su kaynakları üzerindeki egemenliklerini kısıtlamaktadır. AKÜ'ler çoğunluğu oluşturduğu için, Türkiye ve benzer durumda olan ülkeler bu sözleşmenin BM Genel Kurulu'ndan çıkmasını önleyememişlerdir. Sözleşmeye karşı çıkan ve imza etmeyen Türkiye'nin sözleşme hükümlerine uyma zorunluluğu ve uymaması halinde da bir yaptırımla karşılaşması sözkonusu değildir. Bununla birlikte, AKÜ'ler, YKÜ'lerin suyu kullanma şekline ve kuracakları tesislere razı olmazlarsa önce çalışmalar 18 ay durdurulacak ve bu arada yapılacak görüşmelerden bir sonuç alınırsa sorun çözülmüş olacak, aksi takdirde uluslararası bir heyetin hakemliğiyle taraflar arasında uzlaşma sağlanmasına çalışılacaktır.

Komşularıyla daima iyi ilişkiler içinde olmaya önem veren Türkiye, bir sorun ve gerginlik yaratmamak için herşeye rağmen Suriye ve Irak'ın, Fırat ve Dicle suları üzerindeki haklarını tanımak niyetindedir. Ancak, BM'in uluslararası bu su sözleşmesinden çok önce başlatılan GAP, yukarıda da belirtildiği üzere, tamamen gerçekleştirilmeden, özellikle ileride sulanacak arazide ne kadar suya gereksinim olacağı iyice belli olmadan Türkiye, Suriye ve Irak'la şimdiden yapılacak bir anlaşmaya imza koymayı uygun bulmamaktadır.

Fırat ve Dicle'den başka dünya üzerinde şu nehirlerle de ilgili anlaşmazlıklar bulunmaktadır:

Ürdün (Şeria) Nehri sularından yararlanma durumu Suriye, İsrail, Lübnan ve Ürdün arasında zaman zaman sorun yaratmaktadır.

İndüs Nehri ve kolları Hindistan'dan doğmakta, nehri besleyen kolların suları, Hindistan'da bazı bölgelerin sulanmasında kullanılmaktadır. Pakistan'ı kuzeyden güneye doğru kateden İndüs nehri ve kolları büyük önem taşıdığından Pakistan zarar görmemek için Hindistan'ın sulama amacıyla bu akarsulardan su

verme işini engellemeye çalışmaktadır. Aslında, Hindistan'la Pakistan arasındaki Keşmir anlaşmazlığının altında da Keşmir'den doğan İndüs nehri kaynaklarının Hindistan'ın kontrolüne geçme endişesi yatmaktadır.

Nil Nehri 'nin önemli bir kolu olan ve kaynakları Etiyopya'da bulunan Mavi Nil üzerinde Etiyopya'nın, Nil üzerinde de Sudan'ın barajlar kurması, bu ülkelerle Mısır arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır.

Ganj Nehri, Hindistan'ın büyük bir alanı bu nehrin sularıyla sulandığından Hindistan, Ganj'in sularının bazan azalması nedeniyle nehrin kaynaklarının bulunduğu Nepal ve Bagladeş'ten şikâyetçi olmaktadır.

Rio Grande Nehri'nin sularının ABD sanayi kuruluşları tarafından kirletildiği için Meksika, hastalıklara neden olduğunu iddia etmektedir.

Zambezi Nehri, bir süreden beri Zambia, Zimbabve, Mozambik ve Angola'nın su ihtiyacını yeterince karşılayamadığından, bu durum ilgili ülkeler arasında gerginlik yaratmaktadır.

Kaynaklar:

ERİNÇ, Sırrı; Doğu Anadolu Coğrafyası, İst. Üni. Ed. Fak. Coğ. Ens. Yay., No: 15

GÜNEY, Kâmil; Coğrafyanın Siyasal Gücü, 2. baskı, 1997, İstanbul.

BÜYÜK LAROUSSE, s. 8585.

KUT, Gün; "Su Savaş Nedeni Olamaz", Milliyet Gazetesi, 12 Şubat, s. 18.

KOHEN, Sami; "Yukarıdakiler, Aşağıdakiler", Milliyet Gazetesi, 23 Mayıs 1997.